

Examining the situational effects of embryo donation in Imamiyya jurisprudence; Based on the attribution of the fetus to the owners of sperm and ovum

Mohammad Soltanieh

Department of Social Sciences, Razavi University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran.

*Correspondence should be addressed to Dr. Mohammad Soltanieh; Email: m.soltanieh@razavi.ac.ir

Article Info

Received: Aug 1, 2021

Received in revised form:

Aug 31, 2021

Accepted: Oct 3, 2021

Available Online: Mar 21, 2023

Keywords:

Breastfeeding

Embryo donation

Effect

Jurisprudence

Imamiyya

Abstract

Background and Objective: The use of new methods of pregnancy has raised many questions. One of these issues is the situational effects of embryo donation as one of the new methods of childbearing. The purpose of this study is to investigate the effects of the status of embryo donation based on the attitude of Imami jurisprudence.

Methods: This research is of analytical-library type. The keywords of fetus, donation, confidentiality and breastfeeding in the Shiite tradition and the expressions of Shiite jurists were analyzed based on jurisprudential-principled criteria. The author of the article reported no conflict of interests.

Results: Care must be taken in solving the problem of childbearing in order not to create new problems for parents who have established their social relationships based on the Shia jurisprudence. Therefore, assuming the attribution of the donated embryos to sperm and ovum owners, other topics such as intimacy, marriage sanctity, guardianship and breastfeeding were examined. How this child is a mahram (someone with whom marriage is prohibited) with the recipients of the donation, marriage with the causal mahram (by marriage), guardianship over this child are issues that are directly related to lineage. Therefore, because the actual lineage of the child goes to the owners of the sperm and ovum, the intimacy of this child with the recipients of the fetus and the guardianship over this fetus is created and established by other means such as priority in breastfeeding to resolve the related effects based on the jurisprudence rules.

Conclusion: After embryo donation, certain rights and duties such as the prohibition of marriage, mahrams of the child, coercive guardianship of the father and paternal grandfather, etc. are created. These rights are created as a right for the parties under the title of situational effects of donation, which is based on how the fetus is assigned to its donors and recipients.

<https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i1.35045>

Please cite this article as: Soltanieh M. Examining the situational effects of embryo donation in Imami jurisprudence; Based on the attribution of the fetus to the owners of sperm and ovum. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2023;9(1):177-186. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i1.35045>

Summary

Background and Objective

The use of new methods of pregnancy has raised many questions and issues regarding the rights of both parties. One of these issues is the situational effects of embryo donation as one of the new methods of childbearing. Therefore, the purpose of this study is to investigate the effects of the status of embryo donation based on the attitude of Imami jurisprudence. In recent years, many efforts

have been made to explain the effects of these fertility methods, resulting in books and articles which have examined embryo donation in terms of jurisprudential and legal rulings, but regarding the examination of its effects, they do not help to resolve the ambiguities. The article on confidentiality in embryo donation from the point of view of Islamic religious jurisprudence, written by Heshmati far et al. (1), and Doctoral dissertation on jurisprudential and legal approach to the practice of artificial insemination by Khorshidian (2) are among these.

Methods

This research is of analytical-library-based type. The keywords of fetus, donation, confidentiality and breastfeeding in the Shiite narration and the expressions of Shiite jurists were studied and analyzed carefully based on jurisprudential-principled criteria. The author of the article reported no conflict of interests in the present study

Results

To solve the problem of parenting, care must be taken not to create new problems for parents who have built their social relationships based on the law of Shiite Islam. Therefore, assuming the attribution of embryos donated to sperm and ovum owners, other topics such as determining the mahrams (those with whom marriage is prohibited), marriage prohibition, guardianship and breastfeeding were examined. All these relationships are strictly established and associated with the owners of sperm, and the child resulting from the sperm and egg of a husband and wife is a mahram with them, and it is forbidden to marry him/her or those who mahram with him/her. The owner of the sperm and his father have jurisdiction over this child. But if this embryo is donated to another couple, regarding the relationship between this child and the recipient of the donation, it should be stated that if the child grows up in the womb of the recipient of the donation and the child is born from her, if the child is a boy, it will be mahram with the owner of the womb due to the comparison of priority in the foster mother, and if it is a girl, it will be mahram with the husband of the owner of the womb due to the fact that he is a foster mother. In the prohibition of marriage, due to the creation of confidentiality with the recipients of the donation, the prohibition of marriage is also established with them. However, if the fetus grows in a rented womb, she is considered to be inferior to the status of a real mother, and the prohibition of marriage has been decreed for her and her relatives who are in the mentioned class. The manner in which this child is mahram with the recipients of the donation, marriage with who become mahrams due to marriage, and guardianship over this child are issues that are directly related to lineage. Therefore, because the actual lineage of the child goes to the owners of the sperm and ovum, the intimacy of this child with the recipients of the fetus and the guardianship over this fetus is created by other means such as priority in breastfeeding in order to

resolve these side effects based on the rules of jurisprudence.

Conclusion

After embryo donation, certain rights and duties such as the prohibition of marriage, mahrams of the child, coercive guardianship of the father and paternal grandfather, etc. are created. These rights are created as a right for the parties under the title of situational effects of donation, which is based on how the fetus is assigned to its donors and recipients. By applying the rules of adoption in this case, the born child is considered the pseudo-adopted child of the surrogate woman, and on the same basis, as against the case in donation of gametes and embryos in the treatment of infertility (3), s/he is also considered as the child of the husband of the surrogate woman. But because the owners of sperm and egg have rejected their embryo, they should not claim that the child is attributed to them. Therefore, in line with the jurisprudential and legal view of artificial insemination (2), rights and obligations under the title of inheritance are automatically determined for the parties, which include marriage, being a mahram, and guardianship.

Acknowledgements

The author of this article would like to thank all those who contributed to the accomplishment of this research, especially the rich library of Astan Quds Razavi for providing the necessary resources.

Funding

According to the author, this study had no sponsor and was carried out at personal cost.

Conflict of interest

The author of this study did not report any conflict of interest.

References

1. Heshmati far N, Rabie Nasab L, Mozafari Join A, Velayati M. Jurisprudential Investigation on the Confidentiality of Embryo Donation. Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine. 2019; 12(0): 450-62.
2. Khorshidian A. Jurisprudential and legal view on the practice of artificial insemination. 2011. (Full Text in Persian)
3. A group of writers. Essays on Gamete & Embryo Donation in Infertility Treatment. Tehran: Samt; 2005.

دراسة آثار التبرع بالجنين في الفقه الإمامي بناء على نسبة الجنين لأصحاب النطفة والبويضة

محمد سلطانية^{id}

قسم العلوم الاجتماعية، جامعة الرضوي للعلوم الإسلامية، إيران، مشهد.

* المراسلات الموجهة إلى الدكتور محمد سلطانية؛ البريد الإلكتروني: m.soltanieh@razavi.ac.ir

معلومات المادة

الوصول: ٢١ ذي الحجة ١٤٤٢
وصول النص النهائي: ٢٢ محرم ١٤٤٣
القبول: ٢٦ صفر ١٤٤٣
النشر الإلكتروني: ٢٨ شعبان ١٤٤٤

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: آثار الإعتماد على الطرق الحديثة للحمل، الكثير من التساؤلات والعديد القضايا الفقهية والقانونية، وحقوق طرفي عملية الحمل. ومن أهم هذه القضايا هي الآثار الوضعية المتعلقة بالتبرع بالجنين كأحدث طريقة للإنجاب. لهذا تسعى هذه الدراسة أن تسلط الضوء على الآثار الوضعية التي يثيرها التبرع بالجنين من منظور الفقه الإمامي.

منهجية البحث: اعتمدت الدراسة على المنهجية التحليلية/ المكتبية. أما الكلمات الأساسية التي شكلت عماد الدراسة هي الجنين، والتبرع، والمحارم، والرضاع من منظور الروايات الشيعية ومصطلحات الفقه الشيعي. فقد اعتمدت الدراسة على المعايير الفقهية والأصولية في تحليل المعطيات والنتائج. يذكر أنه تمت مراعاة جميع الموارد الأخلاقية في هذا البحث وإضافة إلى ذلك فإن مؤلفي البحث لم يشيروا إلى أي تضارب في المصالح.

المعطيات: أولى القضايا التي يجب الإهتمام بها هي أن تجاوز مشكلة الإنجاب لا ينبغي أن تترتب عليها معضلات ومشاكل أخرى للأبوين اللذين بنيا حياتهما الاجتماعية بناء على التعاليم الإسلامية والشيعية ولا يجوز أن تضارب طريقة الإنجاب مع التعاليم الدينية ومعتقدات الأبوين الشيعية. إذن، مع افتراض صحة نسبة الجنين المتبرع به إلى أصحاب النطفة والبويضة، يجب الإهتمام بأمور أخرى مثل مسألة المحارم، وحرمة الزواج، والولاية، والرضاع. فمسألة محرمية الجنين مع مستلمي التبرع، والزواج من المحارم السببية، والولاية على الطفل، تشكل مواضيع ذات صلة مباشرة مع النسب. وبناء على أن نسب الطفل يعود مباشرة إلى أصحاب النطفة والبويضة، فستكون محرمية الطفل مع مستلم الجنين والولاية عليه، عبر طرق أخرى مثل الرضاعة؛ هذا لكي يتم تجاوز الآثار المترتبة على التبرع بناء على القواعد الفقهية.

الاستنتاج: سترتب على التبرع بالجنين حقوق ومسؤوليات جمة مثل حرمة الزواج، وتحديد محارم هذا الطفل، والولاية القهرية للأب والجد تحت عنوان الآثار الوضعية للتبرع، وستكون بناء على طريقة إنتساب الجنين إلى المتبرع والمستفيد من التبرع. وهذا سترتب عليه حقوق لكلا الطرفين في إطار محدد حقوقياً وقانونياً.

الكلمات الرئيسية:

التبرع بالجنين
الأثر الوضعي
الإمامية
الرضاع
الفقه

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Soltanieh M. Examining the situational effects of embryo donation in Imami jurisprudence; Based on the attribution of the fetus to the owners of sperm and ovum. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2023;9(1):177-186. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i1.35045>

بررسی آثار وضعی اهدای جنین در فقه امامیه؛ بر مبنای انتساب جنین به صاحبان اسپرم و تخمک

محمد سلطانیه

گروه علوم اجتماعی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران.

* مکاتبات خطاب به دکتر محمد سلطانیه؛ رایانامه: m.soltanieh@razavi.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۰ آذرماه ۱۴۰۰

دریافت متن نهایی: ۹ شهریور ۱۴۰۰

پذیرش: ۱۱ مهر ۱۴۰۰

نشر الکترونیکی: ۱ فروردین ۱۴۰۲

چکیده

سابقه و هدف: استفاده از روش‌های جدید بارداری سؤالات فراوان و مسائل متعددی را در زمینه حقوق طرفین ایجاد کرده است. یکی از این مسائل آثار وضعی اهدای جنین به‌عنوان یکی از روش‌های نوین فرزندآوری است. ازاین‌رو هدف این پژوهش بررسی آثار وضعی اهدای جنین بر اساس نگرش فقه امامیه بود.

روش کار: این پژوهش از نوع تحلیلی-کتابخانه‌ای است. کلیدواژه‌های جنین، اهداء، حریمیت و رضاع در روایت شیعی و عبارات فقهای شیعه بررسی و بر اساس معیارهای فقهی-اصولی تحلیل و واکاوی دقیق شد. مؤلف مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی گزارش نکرده است.

یافته‌ها: برای حل مشکل فرزندآوری والدین باید دقت شود تا معضلات جدیدی برای والدینی که روابط اجتماعی خود را بر مبنای قانون اسلام شیعی بنا کرده‌اند، ایجاد نشود. بنابراین، با پیش‌فرض انتساب جنین اهدایی به صاحبان اسپرم و تخمک، عناوین دیگری مثل حریمیت، حرمت ازدواج، ولایت و رضاع بررسی شد. نحوه محرم‌بودن این فرزند با گیرندگان اهداء، ازدواج با محارم سببی و ولایت بر این طفل موضوعاتی است که با نسب ارتباط مستقیم دارد. بنابراین چون نسب واقعی فرزند به صاحبان اسپرم و تخمک می‌رسد، محرم‌بودن این کودک با گیرندگان جنین و ولایت بر این جنین از طرق دیگری مثل اولویت در رضاع ایجاد می‌شود تا این آثار جانبی بر مبنای قواعد فقهی حل گردد.

نتیجه‌گیری: بعد از اهدای جنین، حقوق و تکالیف معینی مثل حرمت ازدواج، محارم کودک و ولایت قهری پدر و جد پدری تحت عنوان آثار وضعی اهداء که مبتنی بر نحوه انتساب جنین به دهندگان و گیرندگان آن است، در قالب یک حق برای طرفین ایجاد می‌گردد.

واژگان کلیدی:

اهدای جنین

اثر وضعی

امامیه

رضاع

فقه

استناد مقاله به این صورت است:

Soltanieh M. Examining the situational effects of embryo donation in Imami jurisprudence; Based on the attribution of the fetus to the owners of sperm and ovum. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2023;9(1):177-186. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i1.35045>

مقدمه

جنین حاصل را به رحم زن متقاضی منتقل می‌کنند (۱). در این روش زوجین بیمار از جنین حاصل از اسپرم و تخمک زن و مرد دیگر -اعم از اینکه بین آن دو رابطه زوجیت باشد یا نه- استفاده می‌کنند. این سلول‌ها در محیط آزمایشگاه در مجاورت یکدیگر قرار داده می‌شوند تا پس از لقاح و تقسیمات اولیه و حداکثر تا چهار روز از زمان لقاح، جنین اهدایی به رحم زوج منتقل شود. نام اختصاری این روش آی.وی.اف

با تولد اولین نوزاد ناشی از لقاح خارج رحمی در سال ۱۹۸۳ در کالیفرنیا، امید مردم برای بچه‌دارشدن از طریق روش‌های جدید درمان ناباروری بیشتر شد؛ از جمله این روش‌ها اهدای جنین است که در آن اسپرم مرد و تخمک زن را در آزمایشگاه تلقیح و بعد از تقسیمات اولیه، یعنی چهار تا پنج روز بعد،

هبه دانست. مؤید این نکته آن است که در بحث اهدای جنین هیچ‌گاه از واژگان واهب و متهب استفاده نشده است؛ بلکه دائماً از دو واژه درخواست‌دهنده و گیرنده استفاده می‌شود. این امر نشان می‌دهد که اهداء به معنای هبه به کار نمی‌رود.

روش کار

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی و با استناد به روش کتابخانه‌ای تدوین شده است. کلیدواژه‌های جنین، اهداء، محرمیت و رضاع در منابع معتبر امامیه و همچنین در عبارات فقهای شیعه جست‌وجو و تحلیل و ارزیابی شد. نکته قابل توجهی که موجب بدیع‌بودن این اثر می‌شود این است که تلاش شده است تا مطابق دغدغه‌های ذهنی گیرندگان جنین اهدایی و همچنین موارد دقیق معاینات و روش باروری در پزشکی، دیدگاه فقه شیعه تبیین گردد.

یافته‌ها

آثار فقهی اهدای جنین در قالب دو اثر وضعی و تکلیفی قابل تبیین است. حکم تکلیفی بر خلاف احکام وضعی در ارتباط مستقیم با فعل مکلف قرار دارد (۱۱). احکام وضعی مشروط به تکلیف نیست و غالباً موضوع احکام تکلیفی قرار می‌گیرد (۱۰). البته موضوع این پژوهش بررسی آثار وضعی آن هم با پیش‌فرض انتساب جنین به صاحبان اسپرم و تخمک است که هر یک در ادامه توضیح داده خواهد شد. نکته مهم این است که نسب در احکام وضعی اهمیت بسیاری دارد؛ چون با تشخیص این انتساب درباره آثار وضعی دیگر مثل ولایت، محرمیت و غیره حکم فقهی روشن می‌شود؛ و با اثبات نسب بین دو نفر به صورت خودکار آثار و تبعاتی مثل حرمت نکاح، حضانت و ولایت قهری صورت خواهد گرفت (۱۲).

۱) محرمیت

محرم در لغت از ریشه حرم به معنای حرام قرار داده شده و جمع آن محارم است (۱۳)؛ اما در اصطلاح فقه اسلامی شامل گروهی از خویشاوندان نزدیک نسبی و رضاعی می‌شود که ازدواج با آنان تا ابد حرام است مانند مادر، خواهر، خاله، عمه، دختر برادر و دختر خواهر؛ اما نگاه به آنان جایز است (۱۴).

قرآن کریم محارم را در آیه ۲۳ سوره نساء ذکر کرده است: «أُمَّهَاتُكُمْ وَ بَنَاتُكُمْ وَ أَخَوَاتُكُمْ وَ عَمَّاتُكُمْ وَ خَالَاتُكُمْ وَ بَنَاتُ الْأَخِ وَ بَنَاتُ الْأَخِ وَ أُمَّهَاتُكُمْ اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ وَ أَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرِّضَاعَةِ وَ أُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَ زَوَّجْتُهُمُ اللَّائِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ

^۱ یعنی باروری در لوله آزمایشگاه است. این روش‌های نوین در کنار جنبه‌های درمانی ابعاد حقوقی و اخلاقی پیچیده‌ای دارد که بر اساس شرایط فرهنگی، اجتماعی و اعتقادی هر کشور نیازمند دقت نظر خاص است و باید به آن توجه شود. چون روح حسب استنباط از قرآن و روایات، بعد از سپری شدن چهار ماه در جنین دمیده می‌شود و تفاوتی نمی‌کند که جنین از چه طریقی ایجاد شده باشد (۲)؛ به همین دلیل، ارزیابی و تحلیل این مسئله با قواعد حاکم بر فقه امامیه بسیار لازم است. لزوم پاسخ صریح و مستدل فقه امامیه به این امر انکارناپذیر است. در سال‌های اخیر، برای تبیین آثار این شیوه‌های باروری تلاش‌های فراوانی صورت گرفته و اهدای جنین از لحاظ حکم فقهی و حقوقی بررسی شده است، ولی این تلاش‌ها درباره بررسی آثار آن پاسخگوی ابهامات نیست؛ از جمله این آثار عبارت است از پژوهش خورشیدیان با عنوان نگاه فقهی و حقوقی به عمل تلقیح مصنوعی (۳)، اهدای گامت و جنین در درمان ناباروری (۱)، پژوهش حشمتی‌فر با عنوان محرمیت در اهدای جنین از نظر فقه مذاهب اسلامی (۴) و پژوهش یزدی با عنوان باروری‌های مصنوعی و حکم آن (۵).

در چنین مسئله مهمی باید دغدغه قشرهای مختلف مردم با نگاه فقه امامیه پاسخ داده شود و مشخص شود که آیا با استفاده از این طریق می‌توان پاسخ صحیحی برای این معضل اجتماعی یافت؟ از آنجاکه یکی از کارکردهای دین و باورهای اعتقادی کنترل جامعه بر اساس مبانی درست است، ضرورت فهم موضوع تحقیق بر اساس مبانی دین اصیل روشن می‌شود (۶). به همین منظور، پس از تبیین مفهومی، بررسی آثار وضعی اهدای جنین با مراجعه به کتب فقهای شیعه و کنکاش درباره اقوال مرتبط یا نزدیک به موضوع، صورت گرفته است. اهداء به معنای هدیه‌دادن و هدیه‌فرستادن است (۷). استعمال کلمه اهداء در مواد قانونی قانون اهدای جنین به زوجین نابارور مصوب ۲۹ تیر ۱۳۸۲، نشان می‌دهد که قانون‌گذار معنای اصطلاحی اهداء را همان معنای هبه می‌داند. هبه در لغت به معنای بخشیدن (۸) و در اصطلاح عقدی است که هبه‌کننده چیزی را مجانی (۹) به گیرنده هدیه می‌کند (۱۰). البته برخی معتقدند که هبه با مال یا چیزی که ارزش مالی داشته باشد، انجام می‌شود^۲ (۹)؛ اما اهدای جنین در حقیقت قراردادی غیرمالی است؛ چون جنین قابلیت ارزش‌گذاری و به تبع آن قابلیت فروش ندارد؛ پس نمی‌توان اهداء را به معنای

^۱ In Vitro Fertilization (I.V.F)

^۲ مقصود هبه معوضه است.

متعلق به صاحبان نطفه امشاج است و باید توجه داشت که شوهر زنی که فرزند در رحم آن زن رشد کرده است، پدر نیست، چون صاحب اسپرم نیست. کما اینکه در مادرشدن زن صاحب رحم هم منع است؛ لذا فرزند به زن صاحب رحم و شوهرش محرم نیست و حکم فرزندخوانده را دارد و می‌توان از طریق رضاع یا عقد نکاح موقت با شرایط آن برای ایجاد محرمیت استفاده کرد» (۱).

نکته جالب توجه این است که فقهای که بر جایز نبودن انتقال جنین رأی داده‌اند، به محرمیت فرزند دختر به شوهر زن صاحب رحم و نیز فرزند پسر به زن صاحب رحم اعتقاد دارند (۱۶)؛ اما فقهای که بر جواز انتقال جنین نظر داده‌اند، محرمیت فرزند دختر به شوهر زن صاحب رحم را با واسطه‌هایی برقرار کرده‌اند. بنابراین، مسائل محرمیت در اینجا کاملاً حل شده است. زیرا طفل متولدشده اگر پسر باشد با صاحب رحم به دلیل قیاس اولویت در مادر رضاعی، محرم خواهد بود و اگر دختر باشد با شوهر صاحب رحم به دلیل ربیبه‌بودن محرم خواهد بود. بدین‌سان کانون خانواده‌هایی که به دلیل فقدان فرزند یا وجود فرزندی بیگانه به سردی گراییده و ثبات لازم را ندارد، مستحکم و پایدار خواهد شد (۱۶).

۲) حرمت ازدواج

ازدواج با محارم حرام است. فرزند متولدشده از طریق اهدای جنین به واسطه انتسابش به صاحب اسپرم و تخمک، موانعی را در ازدواج با نزدیکان نسبی پدر و مادر خویش دارد. بنابراین ازدواج با افراد ذیل ممنوع و حرام است:

الف) پدر و اجداد پدری، مادر و جدهای مادری، هر قدر بالا روند (پدر، پدربزرگ، جد پدری، پدرجد پدری و...)

ب) برادر و خواهر و فرزندان آنان (فرزند، نوه، نتیجه و...)

ج) عمه و خاله‌های خود، پدر و مادر و پدر و مادران آنان و...
بحث حرمت ازدواج یکی از مواردی است که فقها به دلیل وجود ادله متقن با حساسیت بالایی با آن برخورد کرده‌اند. یکی از این موارد احکام مربوط به حرمت ازدواج فرزند زنا است که مانند فرزند مشروع انسان است و با افرادی که ذکر شد، امکان ازدواج ندارد که این خود جزء شاخص‌های انسان سالم در نظرگاه دین است (۱۷)؛ اگرچه زنا مانع تحقق نسب است. بنابراین، با توجه به تفاوت مبانی در یکسان‌بودن اثر زنا با دیگر روش‌های تلقیح مصنوعی (که بین صاحبان نطفه رابطه همسری نباشد)، اما حکم به ممکن‌نبودن ازدواج با محارم نسبی یکسان است. کسانی که قائل به تفاوت زنا با اهدای جنین هستند، حکم به احتیاط و کسانی که قائل به زنا‌بودن

نسائکُم»؛ «مادرانتان و دخترانتان و خواهرانتان و عمه‌هایتان و خاله‌هایتان و دختران برادر و دختران خواهر و آن مادرانتان که به شما شیر داده‌اند و خواهران رضاعی (شیری) شما و مادران همسرانتان و دختران همسرانتان (از شوهر قبلی) که در دامن شما تربیت یافته‌اند» (۱۵).

در بحث محرمیت دو سؤال درباره موضوع تحقیق قابل طرح است: ۱) اگر فرزند پسر باشد، فرزند با صاحب رحمی که در آن بزرگ شده است محرم است یا خیر؟ و ۲) در صورت دختربودن، فرزند با شوهر زنی که در رحم او بزرگ شده محرم است یا خیر؟

در پاسخ به سؤال نخست با مراجعه به نظرات فقها از جمله آیت‌الله جواد تبریزی و آیت‌الله فاضل لنکرانی، با وجود مخالفت با انتقال جنین به گیرندگان اهداء، به محرم‌بودن فرزند به زن صاحب رحم رأی داده‌اند (۱). چون دلیل محرمیت از طرق رضاع که پرورش گوشت و استخوان است، اینجا نیز وجود دارد. آیت‌الله موسوی اردبیلی، آیت‌الله مکارم شیرازی و آیت‌الله خامنه‌ای کودک را به صاحب رحم محرم دانسته‌اند؛ البته آیت‌الله خامنه‌ای در صورتی فرزند را محرم می‌دانند که از نطفه شوهرش باشد (۱). آیت‌الله سیستانی نیز این‌گونه پاسخ داده‌اند که «اگر از او شیر به قدر کافی نخورده باشد، گرچه محرمیت بعید به نظر نمی‌رسد، ولی خالی از اشکال نیست» (۱). در پاسخ به سؤال دوم، در استفتائات انجام‌شده توسط پژوهشکده ابن سینا، مرحوم آیت‌الله جواد تبریزی، انتقال جنین را جایز ندانسته‌اند، اما در باب محرمیت فرزند دختر به شوهر زن صاحب رحم چنین پاسخ داده‌اند که فرزند دختر، ربیبه شوهر آن زن حساب می‌شود و بر او محرم است. مرحوم آیت‌الله بهجت مطلقاً نامحرم دانسته‌اند. آیت‌الله سیستانی نیز همچون پاسخ به سؤال نخست محرمیت را به میزان شیر خورده‌شده از زن صاحب رحم موکول دانسته‌اند. مرحوم آیت‌الله فاضل لنکرانی نیز با وجود مخالفت با انتقال جنین، درباره محرمیت دختر به شوهر زن صاحب رحم، او را ربیبه وی دانسته و محرم به حساب آورده‌اند. آیت‌الله موسوی اردبیلی و آیت‌الله مکارم شیرازی هم که از موافقان انتقال جنین هستند، به محرم‌نبودن فرزند دختر به شوهر زن صاحب رحم رأی داده‌اند. آیت‌الله خامنه‌ای نیز این‌گونه پاسخ داده‌اند که «اگر نطفه مرد یا تخمک زن باشد، به شوهر محرم است به شرط آنکه شوهر با همسر خود آمیزش کرده باشد»؛ اما آیت‌الله صناعی در پاسخ به هر دو سؤال گفته‌اند: «فرزند در صورتی که صاحبان نطفه و تخمک از آنها اعراض نکرده باشند،

که اگر صاحب تخمک هم مثلاً از دنیا رفته باشد و کودک از طریق رحم اجاره‌ای پرورش یافته باشد، زن صاحب رحم بر دیگران اولویت دارد. چون ادله اولویت در رضاع مشمول وی می‌شود.

۴) رضاع

رضاع به معنای مکیدن شیر توسط کودک از پستان مادر یا دایه است (۲۲) و در اصطلاح فقهی به شیردادن به کودک گفته می‌شود. رضاع همچنین از اسباب محرمیت است (۲۳) که آن را محرمیت رضاعی می‌گویند. یعنی بر اساس روایات «یحرم من الرضاع ما یحرم من النسب» یعنی رضاع از حیث حرمت نکاح در حکم رابطه نسبی است (۲۴) و هر محرمیت و حرمت ازدواجی که به دلیل رابطه نسبی وجود دارد، به دلیل رضاع هم به وجود می‌آید. رضاع در این پژوهش در جایی مطرح می‌شود که جنین در رحم استیجاری پرورش یافته باشد و به دنیا بیاید که نظرات متفاوتی نسبت به صاحب رحم وجود دارد؛ برخی از این نظرات به طور اجمال بدین شرح است:

۱) برخی از فقها هیچ نسبت و حکمی بین فرزند و صاحب رحم قائل نیستند، مگر اینکه صاحب رحم به این کودک شیر بدهد تا بتوان احکام رضاع را بر آن بار کرد (۲۵).

۲) عده‌ای معتقدند که اگرچه نتوانیم وی را مادر رضاعی بدانیم، اما احتیاط حکم می‌کند که وی با این کودک محرم باشد؛ چون با گوشت و پوست خود فرزند را تغذیه کرده است (۲۵).

۳) برخی هم صاحب رحم را مادر رضاعی می‌دانند (۵).

طبق این ملاک که کودک از گوشت و پوست صاحب رحم تغذیه کرده است، به حکم وحدت ملاک یا مفهوم اولویت، حکم به مادر رضاعی بودن صاحب رحم صحیح است؛ چون اگرچه صاحب رحم در پیدایش جنین نقشی ندارد، اما آنچه موجب ایجاد محرمیت بین کودک و مادر رضاعی می‌شود، شیردادن با شرایطی است که یکی از آنها این است که کودک به مقدار لازم شیر بخورد تا یکی از ملاک‌های سه‌گانه اثر، زمان و عدد حاصل شود. ملاک اثر که متناسب با این بحث است یعنی کودک به اندازه‌ای شیر بخورد که بر اثر آن در بدنش گوشت برود و استخوان‌هایش محکم گردد. اگر شیرخوردنی که موجب رویش گوشت و استحکام استخوان شود، محرمیت را به دنبال دارد، به طریق اولی (مفهوم اولویت) تغذیه کودک در رحم نیز که رویش گوشت و استحکام استخوان را به صورت حتمی دارد، موجب ایجاد محرمیت می‌شود. مراد از زمان، شیرخوردن به مدت یک شبانه روز و

اهدای جنین هستند، به تصریح شریعت، حرمت ازدواج فرزند زنا را همانند فرزند مشروع می‌دانند (۱۸). چون منظور از زنا هر طریق نامشروعی است که به واسطه آن منی مرد بیگانه به رحم زن بیگانه رسانده شود. چون تصریح نکردن خداوند، به حکم نسب ناشی از تماس‌های جنسی دیگر (غیر زنا)، به دلیل غلبه وجودی زنا بوده است؛ در نتیجه، نسب ناشی از تماس‌های جنسی دیگر معتبر نیست (۱۹). البته در بحث اهدای جنین، اگر جنین در رحم استیجاری پرورش یابد، برخی از فقها، نسبت به صاحب رحم احتیاط کرده و او را نازل منزله مادر واقعی دانسته و نسبت به او و نزدیکانش (که در طبقه مذکور هستند) حکم به حرمت ازدواج کرده‌اند. چون حداقل اگر مادر جانشین در حکم مادر واقعی نباشد، مادر رضاعی به حساب می‌آید (۱).

۳) ولایت

از جمله آثاری که باید درباره آن بحث کرد، ولایت قهری پدر و جد پدری بر کودک است. ولایت در لغت به معنای حکومت کردن، یاری دادن و تسلط پیدا کردن و تصرف کردن آمده است (۷)؛ اما در اصطلاح عبارت است از قدرت و اختیاری که به یک شخص ذی صلاح برای اداره امور محجور و اگذار شده است (۱۳). این ولایت ممکن است به حکم دادگاه یا طبق وصیت به شخص داده شود که به آن ولایت قهری می‌گویند (۲۰). قهر به معنای جبر و اضطرار است. آنچه در ولایت درباره کودکان متولد از طریق اهدای جنین مطرح می‌شود، این است که این کودکان در دوران صغر و کودکی خود تحت ولایت و سرپرستی چه کسی خواهند بود؟ ولایت بر کودک، طبق فقه شیعه، با پدر و جد پدری است (۲۱) و از ابتدا صاحب تخمک و صاحب رحم ولایتی بر این کودک نخواهند داشت. از طرفی، ارتباط ژنتیکی بین مرد صاحب اسپرم و نوزاد متولدشده، حتمی و مسلم است و چون نسب کودک به صاحب اسپرم برمی‌گردد، ولایت بر این کودک حق و تکلیف پدر و جد پدری صاحب اسپرم است. پس اگر اسپرم اهدایی باشد (یعنی جنین از اسپرم و تخمک زن و شوهر شرعی تهیه نشده باشد) چون گیرنده اهداء ارتباطی با کودک ندارد، پس حق ولایت بر کودک هم برای او وجود ندارد. بنابراین، اگر به هر دلیلی این کودک رشید نشود، خواه به دلیل سفه یا جنون، حق ولایت بر وی با صاحب اسپرم است که اهداکننده است. اما اگر پدر و جد پدری وجود نداشته باشند باید قیمی برای کودک مشخص شود. حال ابتدا صاحب تخمک به عنوان مادر، ولی او شناخته می‌شود. مسئله این است

به دلیل قاعده رضاع برقرار است. این یافته با نتیجه پژوهش حشمتی‌فر با عنوان محرمیت در اهدای جنین از نظر فقه مذاهب اسلامی (۴) و همچنین پژوهش لطفی (۲۸) همسو است. ولایت نیز برای پدر و جد پدری صاحب اسپرم است و واگذاری این حق به گیرندگان جنین در قانون نمی‌تواند حاکی از این باشد که رابطه نسبی بین کودک و گیرندگان جنین برقرار است؛ این یافته با پژوهش سلیمانی همسو نیست (۲۹). از طرفی درباره محرم بودن شوهر صاحب رحم باید گفت که چون کودک حاصل از جنین ربیبه شوهر محسوب می‌شود، به شرط دخول به این خانم با طفل محرم می‌شود. البته محرمیت کودک فقط با خود این مرد است و با محارم وی محرمیت ایجاد نمی‌شود.

در اهدای جنین به عنوان بخشی از فرایند درمان ناباروران، باید بین نمونه‌ای که رابطه زوجیت بین صاحبان اسپرم برقرار است یا خیر، تفاوت گذاشت؛ اما از آنجاکه در اهدای جنین بین سلول‌های جنسی و رحم متقاضی تماس مستقیم وجود ندارد و از طرفی هم با توجه به تأکیدهای مکرر اسلام بر مسئله حفظ فرج، ضرورت‌های اجتماعی و فردی در درمان نازایی دلیل کافی به حساب نمی‌آید؛ ولی حتماً باید جنین حاصل نطفه زن و شوهر شرعی باشد. فرزند به دنیا آمده نیز به صاحبان اسپرم و تخمک منتسب می‌گردد؛ ولو در رحم بیگانه پرورش یافته و متولد شده باشد. به عبارتی مادر بودن صاحب تخمک حتمی است؛ اما کودک با صاحب رحم نیز محرم است. درباره آثار وضعی اهدای جنین باید گفت که آثار محرمیت، حرمت ازدواج، ولایت و رضاع جزء آثار بررسی شده است. همه این آثار با صاحبان نطفه به صورت کاملاً دقیق برقرار است و کودک حاصل از اسپرم و تخمک زن و شوهر با آنان محرم و ازدواج با آنان و محارم آنان نیز بر وی حرام است. صاحب اسپرم و پدر وی بر این کودک ولایت دارند. اما اگر این جنین به زوج دیگری اهداء گردد، درباره نحوه رابطه این کودک با گیرندگان اهداء باید گفت که اگر کودک در رحم همین خانم گیرنده اهداء پرورش یابد و کودک از او به دنیا بیاید و چنانچه فرزند به دنیا آمده پسر باشد با صاحب رحم به دلیل قیاس اولویت (نسبت به مادر رضاعی) و اگر دختر باشد با شوهر صاحب رحم به دلیل ربیبه بودن محرم خواهد بود. در حرمت ازدواج هم به دلیل ایجاد محرمیت با گیرندگان اهداء، حرمت ازدواج هم با آنها ایجاد می‌گردد؛ اما اگر جنین در رحم استیجاری پرورش یابد، صاحب این رحم نازل منزله مادر واقعی است و نسبت به او و نزدیکانش که در طبقه مذکور

مراد از عدد، پانزده بار شیرخوردن است (۵). علاوه بر این مطلب، وقتی شیردادن پانزده مرتبه پشت سر هم سبب محرمیت است، به طریق اولی، پرورش ۹ ماهه جنین در رحم نیز سبب پیدایش گوشت و استخوان می‌شود و محرمیت را به دنبال خواهد داشت؛ اگرچه شارع مقدس شرایطی را در رضاع تصور کرده است که با وجود آنها رضاع تحقق پیدا می‌کند؛ مثل اینکه شیر از رابطه حلال به وجود آمده باشد یا رضاع با مکیدن باشد (۲۶).

بحث و نتیجه‌گیری

از مطالب گفته شده نتیجه گرفته می‌شود که با توجه به اینکه جنین در مدت ۹ ماه در رحم زن قرار دارد و از گوشت و وجود او تغذیه می‌نماید؛ بنابراین، در این باره می‌توان از احکام رضاع کمک گرفت و با جاری دانستن این احکام در این باره، فرزند متولد شده را فرزند شبه رضاعی زن صاحب رحم دانست و بر همین مبنا (غیرهمسو با اهدای گامت و جنین در درمان ناباروری) وی را فرزند شوهر زن صاحب رحم نیز دانست (۱)؛ اما درواقع نسب واقعی فرزند به صاحب اسپرم و تخمک می‌رسد؛ ولی چون صاحبان اسپرم و تخمک از جنین خود اعراض کرده‌اند و جنین را به بانک‌های جنین یا به صورت آشکار یا پنهانی به زوجین نابارور دیگری اهداء نموده‌اند، پس بر اساس قاعده نباید ادعای انتساب فرزند را به خود نمایند. بنابراین، همسو با نگاه فقهی و حقوقی به عمل تلقیح مصنوعی (۳)، حقوق و تکالیفی تحت عنوان آثار نسب به صورت خودکار برای طرفین تعیین شده است که حرمت نکاح، ولایت قهری پدر و جد پدری و محرمیت بین فرزند و گیرندگان اهداء از جمله آنها است. هر یک از این آثار تحت تأثیر مستقیم بحث نسب است. چون در نسب، کودک حاصل از اهدای جنین به صاحب اسپرم و تخمک ملحق می‌شود و طبق برخی نظرات و غیرهمسو با نظر قبله‌ای خویی (۲۷)، صاحب رحم هم به عنوان مادر مطرح می‌شود، پس همه آثار ذکر شده نسبت به این افراد ساری و جاری است. همچنین، این طفل از مادر رضاعی دارای پدر بزرگ، مادر بزرگ، دایی و خاله رضاعی نیز می‌شود و همه احکام رضاع نیز شامل روابط طفل با آنان می‌شود. ولایت پدر و جد پدری (صاحب اسپرم)، محرمیت با گیرندگان اهداء از طریق قاعده رضاع، غیرهمسو با پژوهش باروری‌های مصنوعی و حکم آن (۵) و همچنین حرمت ازدواج با محارم صاحبان اسپرم و تخمک به دلیل انتساب و محارم گیرندگان اهداء

مؤلف مقاله از همه کسانی که در به ثمر رسیدن این پژوهش سهیم بوده‌اند به‌ویژه از کتابخانه آستان قدس رضوی برای در اختیار گذاشتن منابع لازم، تشکر و قدردانی می‌کند.

حامی مالی

بنا بر اظهار مؤلف مقاله، این پژوهش حامی مالی نداشته و با هزینه شخصی مؤلف نگاشته شده است.

تضاد منافع

مؤلف مقاله هیچ‌گونه تضاد منافع دربارۀ این پژوهش گزارش نکرده است.

References

1. A group of writers. Essays on Gamete & Embryo Donation in Infertility Treatment. Tehran: Samt; 2005.
2. Abdoljabbari M, Karamkhani M, Saharkhiz N, Pourhosseingholi M, Shokri Khoubestani M. Study of the effective factors in women's decision to make abortion and their belief and religious views in this regard. Journal of Pizhuhish dar din va salamat. 2016;2(4):44-54.
3. Khorshidian A. Jurisprudential and legal view on the practice of artificial insemination. 2011.
4. Heshmati far N, Rabie Nasab L, Mozafari Join A, Velayati M. Jurisprudential Investigation on the Confidentiality of Embryo Donation. Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine. 2019; 12(0): 450-62.
5. Yazdi M. Barvari-e Masnooei va Hokm-e Fegghi-e An. Fegh-e Ahle Bait. 1997(5-6).
6. MisaghiNezhad M, Abdoljabbari M, Moslemifard Khaledi M, Karamkhani M. Essay in Quran on the Issue of Fetal Sex Determination and Morality with the Approach of Elimination of Science and Religion Conflicts. Journal of Pizhuhish dar din va salamat. 2016;2(1):54-63.
7. Moein M. Farhang-e Moein. Tehran: Amir Kabir Publications; 1984.
8. Amid H. Farhang-e Amid. Tehran: Amir Kabir Publications; 1996.
9. Khomeini R. Tahrir Al-Vasilah. Tehran: Publication of Imam Khomeini's works; 2000.
10. Meshkini A. Estelihat-e Fegghi. Qom: al-Hadi; 2000.
11. Sadr M. al-Ma'alem al-Jadidah Lel-Osool. Qom: Pazuheshgah Ayatollah Sadr 2001.

هستند، حکم به حرمت ازدواج شده است. در این حالت، کودک می‌تواند از طریق شیرخوردن از زن گیرنده اهداء با او و شوهرش و حتی دیگر محارم وی محرم شود؛ یعنی چون رضاع به‌گونه‌ای بوده است که موجب رشد و نمو گوشت و استخوان در کودک می‌شود، موجب انتشار محرمیت از شیردهنده و صاحب شیر به شیرخوار و نسل وی و بالعکس از کودک به آن دو می‌شود و نتیجه این محرمیت، حرمت ازدواج آنان با یکدیگر نیز است (۲۶)؛ درباره بحث نیز به طریق اولی این محرمیت و حرمت ازدواج جاری است؛ اما ولایت بر این کودک نیز حق و تکلیف پدر و جد پدری صاحب اسپرم است و در صورت نبود آنها باید قیمی برای کودک مشخص شود. در مرتبه اول و در صورت نبود صاحب تخمک نیز زن صاحب رحم بر دیگران اولویت دارد.

محدودیت‌های پژوهش

محدودیت حجم مطالب در مقالات علمی-پژوهشی و نبود امکان بسط برخی از موضوعات، بدیع‌بودن موضوع، کمبود منابع دست اول و واردنشدن فقهای سلف به این موضوع، جزء محدودیت‌های این پژوهش بود.

پیشنهادهای پژوهش

زوایای پنهانی که از دید نگارنده لازم است بر آن تمرکز شود تا جامعه اسلامی با مشکلات بعدی این مسئله روبه‌رو نشود و حتی قوانین و مقررات مناسب در این باره وضع شود، بدین قرار است:

(۱) بررسی اجتهادی حکم اهدای جنین بر اساس فقه شیعی؛ و (۲) بررسی روش‌های دیگر تلقیح مصنوعی مثل اهدای اسپرم، اهدای تخمک، اهدای گامت، رحم جایگزین، رضایت اهداکنندگان و رضایت زوج اهداگیرنده.

نکته مهم این است که چون عناوین مسائل نوین دقیقاً در آیات و روایات وجود ندارد، دقت در این موضوعات بسیار لازم است. محقق باید اولاً ذات و استلزامات این موضوعات را به‌صورت کامل بشناسد و ثانیاً عناوین مشابه و باب‌های هم‌مرز فقه را با این موضوعات تطبیق دهد تا به نتیجه درست دست پیدا کند.

قدردانی

12. Naeb Zadeh A. Barresi-e Hoghooghi-e Raveshhay-e Novin-e Barvari-y-e Masnooei "Madar-e Janeshin-Ehdae Tokhmak/Janin. Tehran: Majd; 2001.
13. Ibn Manzoor M. Lisan ol-Arab. Beirut: Dar al-Sader; 2005.
14. Helli H. Tazkerat al-Foghaha. Qom: al-Bayt Foundation; 1993.
15. Qaraati M. Interpretation of Noor. Tehran: Markaz-e Farhangi-e Darshaei az Quran; 2005.
16. MahdiShahivand F. Buying and selling sperm from the perspective of Emami jurisprudence. Tehran: Islamic Azad University, Science and Research Branch; 2012.
17. Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M, Shokri-Khubestani M, Fani M, Abdoljabbari M. Searching the concept of spiritual well-being and the indices of healthy individuals in different religions and creeds. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2016;2(4):63-71.
18. al-Hidaji A. al-Nasab va Foro' al-Feghhiyeh. Qom: Elmieh 1996.
19. Jad al-Hagh A. Artificial insemination for human reproduction and abortion. 1982;55(10).
20. Katoozian N. Hoghoogh-e Madani-e Payeh. Tehran: Mizan; 2014.
21. Tabatabai Yazdi SMK. al-Orvat al-Vosgha. Qom: al-Sabetain Foundation; 2009.
22. Farahidi K. Kitab al-Ain. 2 ed. Qom: Hijrat Publishing; 1988.
23. Helli N. Shara'i al -Islam: fi Masa'il al-Halal va al-Haram. Qom: Bonyad-e Maaref-e Islami; 1999.
24. Koleyni M. al-Kafi. Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya; 1987.
25. Safi Golpaygani S. Esteftaat va Nazariat. Rahnemoon. 1993(2-3).
26. Najafi MH. Javeher al-Kalam. Beirut: Dar al-Ihya al-Tarath al-Arabi; 1984.
27. Gheblei Kh. A study on the inheritance of children born through donor gamete (Sperm, ovum, or both). Payesh (Health Monitor) Journal. 2007;6(4):365-71.
28. Lotfi A. The legal rules of the newborn from the rented womb. Journal of Mazandaran University of Medical Sciences. 2001;11(32):116-31.
29. Mojtahed Soleymani A, Azizi R. Guardianship of Children Born from Artificial Insemination. journal of medical council of islamic republic of iran. 2020; 37(3):144-55